

כללי פרשנות וחירות הקורא

על שיר אחד של נתן זך

ניתן להתייחס לספרות במישורים שונים, על-ידי פעולות שונות ול- צרכי מטרת שונות. ראשית, ישנה התייחסות בלתי אמצעית, בה הקורא או המאזין מבקש לקלוט את היצירה וליהנות ממנה. שנית, יש התייחסות של תיווך בין היצירה ובין ה- ציבור, ע"י מסות, רצנויות, שיחות, הרצאות וכיו"ב. שלישית, ישנו הר- צון לתאר ולהבין בדייקנות, בתמציי- תיות ובשיטתיות את הספרות, על גילוייה ותופעותיה השונים.

התייחסות שיטתית כזאת מכוונת לקביעת כללים לאינטרפרטציה ספרותית. עניינה של האינטר- פרטאציה של היצירה הוא בקליטת השדר שלה, ובעשיית המובן שלו מפורש וברור. גם כאלה, שוויתרו על ההנחה כי ניתן להגיע, לקריאה הנכונה" של טכסט, לאינטרפרט- ציה "שלמה", "טוטאלית", שלו, ל- קריאה שצריכה לבטל כל קריאה אחרת — מבקשים לספק כלים שי- טתיים לאינטרפרטציה.

הוצעות הגדרות שונות ל"משמ- עות" של טכסט, כמו ההצעה לראות ב"משמעותו של טכסט מה שבני זמנו של הכותב הבינו כמשמעותו; או מה שהקורא, "האידיאלי" בן הזמן מבין כמשמעות הטכסט; או מה ש- "טובי החוקרים" קובעים כמשמעותו של הטכסט; או מה שנורמות הל- שון מרשות לקבל כמשמעותו של הטכסט. לתכלית גילוייה והשגתה של משמעות הטכסט הוצעו אף כל- לים שונים.

כלל כזה, למשל, הוא שהקורא אינו צריך לגלות תשומת-לב למו- טיוואציות ולכוונות של הכותב בבו- או לקבוע מהי משמעות הטכסט, כי אם להתרכז בטכסט וללמוד מתוכו למה כיוון כותבו: האוחזים בכלל זה מגמקים אותה בנימוקים שונים, כגון: היצירה צריכה להסביר את עצמה, אי-לכך, אינפורמציה על מוטיבציה יות, כוונות, ביוגרפיה, היסטוריה וכי' היא כישלון באינטרפרטציה; ועוד, הכוונות והמוטיבציות של ה- כותב מצויות מחוץ ליצירתו ולכן

מבודדים מן היצירה, כדי להעמיד את "הכוונות המשמעותיות המרכי- זיות" בה, באשר אינטרפרטציה כזאת מתעלמת מהזיקות ויחסי ה- גומלין בין כל חלקי היצירה, וכן משום שבטכסט הספרותי טעונים פירוש גם אותם קטעים, "מובנים מ- אליהם" כביכול. כנגד זה הם מצד- דים באינטרפרטציה, שככל שתקף את כל חלקי היצירה, "בשלמותה" (מתוך הכרה שאינטרפרטציה, "של- מה" אינה אפשרית בפועל) ותסי- בירם, כן היא טובה יותר. אם יש לנו אינטרפרטציות סותרות, מקי- פות באותה מידה, יש לחפש את האינטרפרטציה המקיפה, שתביא את ההסברים הסותרים לביטוי ה- ארמוני.

יש שמבקשים לתת כללים מדריי- כים באשר לפירושה של יצירה ב- ערת מילוי פערים. היצירה מעור- רת שאלות, ואינה נותנת עליהן תשו- בות מפורשות. הקורא אינו צריך להשלים את הטכסט, למלא פערים בו, לפי רצונו השרירותי, אלא הוא

נתן זך

מעיינות הרגש בראש וראשונה יש לנו, "אהבים שמכלכלים את אהבתם בתבונה, בשיקול-דעת. וכי יש אור- הבים ממעמקים, הנישאים ברגש אדיר-כוח זה, ובכל זאת, בתבונה "אהבו"? ; ב) התנהגות, "האהבים הנבונים" על משכבם מעידה על תיפקוד לפי לוח-שעות טכני. הכול מתוכנן ובדוק ומדוד אצלם במידה ובמשורה. אין הם מדברים כלל, אלא הם, "על משכבם באין מלה". כיבוי המנורה יחד, עצימת העינים יחד, הברכות התדדיות, ההתחשבות שלי הם זה בזה (,ובעת האחד קורא — את האור הקטן ידליק הוא"), שתי- קחם, אי-שמיעתם, כפי הנראה, את גשימת ילדיהם הנשמעת על-ידי "שעון/ורוח חצות" — כל אלה אינם מעידים אלא על הרגלים משותפים, אך אין זו אהבה. בשנות חייהם הם שותפים פיתחו שיגרת התנהגות מת- חשבת, שמוכתבת על ידי סדר הגיוני גי, נוח, מעשי, חוזר ונשנה, שאין בו היספחות ברגש האהבה בצורה ובמידה הפורצות את תכנית, "סדר היום" הקבוע שלהם; ג), "האהבים הנבונים" עולמם מופנם, הם געלו את דלת ביתם. הדובר יועץ להם להגיף את התריסים, כי המגע עם החוץ יביא רק קשיים, קור, רוח, מטר. הדובר מיעץ להם לא לפתוח את הדלת במקרה שאורח יבוא, כי אף הוא לא יביא להם אלא את הלא רצוי: "מאחר, ורק קור נושב בעו- לם". המשורר שר ממצוקה, לא משפע. הוא מיעץ להם להישאר חבוקים. כלום אין אלו עצות אירוניות? וכי הדובר השירי באמת מצדד באותו עולם הרמטי, שסגירותו היא מפלט מהחוץ? כלום הוא מצדד בעולם כזה, שבו הכול יישקל לפי טובתם האנוכית של "האהבים הנבונים", עד כי יותירו אורח בחוץ? כלום אין הדובר עומד לצד המשורר, הרואה את המצוקה, שר עליה, רואה את החוץ — על הקור והרוח והמטר והי- בדידות (,אורח", "משורר") שבו, ואינו מעוניין בעולם מתוכנן-מסוגר- מתעלם זה של "אהבים נבונים"?

אינו ריליוואנטי ליה, אי-אפשר ל-
גלותו, וגם אם ניתן לגלותו אין הן
צריכות לשמש כלי לשיפוט הצ-
לחתה של היצירה. על כן אין לשי-
אול אם הכותב השיג ביצירתו מה
שהתכוון להשיג, אם התכוון להשיג
מה שהשיג בפועל, ומהו אומר ל-
התכוון להשיג (שכן הוא יכול לשי-
עות, או אינו מסוגל להגדיר את
כוונתו, או אינו יודע את כוונתו;
וכן הכוונה היא תהליך פנימי-פרטי,
ואיך נדע אותה, ובייחוד כשהכותב
הי בתקופה אחרת).

יש שמסכימים, כי המוטיוואציה
שמחוץ ליצירה של הכותב אינה ריי-
ליוואנטי, אך עלינו לחפש את כוונ-
נתו של היוצר בבחור לכתוב בצורה
מיוחדת דווקא, בחותרו לתופעות ול-
אפקטים מסוימים — וזאת ניתן
ללמוד מתוך היצירה עצמה. עלינו
לשאל מה התכוון היוצר בבחור
לכתוב בצורה המיוחדת בה כתב,
מהי כוונתו כפי שהיא מתגלה במה
שכתב עצמו. לשם תשובה על שאלה
זו הם מספקים לנו כללים אלה: יש
לשים לב לא רק לטכסט, אלא גם
לקוגנוציות המצויות בנושאים בהם
הוא עוסק, לדרך שבה מתייחסים
למושגים ונושאים בזמן מסוים. כן
יש להתרכז בעולמו המנטאלי של
היוצר, אמונותיו, לשאול אם היה
יכול להחזיק בדעות מסוימות באותו
זמן, ולפי זה נגביל את תחום הכי-
וונות שאפשר לייחס לו בכתבו מה
שכתב.

אחרים מדגישים, כי משמעות ה-
טכסט אינה מה שהוא אומר, "לנו,
היום", כי אם המשמעות שקבע ה-
כותב ליצירתו, כפי שהיא מיוצגת
בטכסט, וזאת קבועה וניתן להתחקות
עליה. לשם התחקות כזאת מוצעים
כללים שונים, למשל: ביצירה יש
היגדים מפורשים, ויש היגדים בלתי
מפורשים, שעשויות להיות להם הש-
לכות וכוונות שונות — ויש להבחין
בין השניים; צריך לבדוק אם יש
או אין אפשרות לתת להיגדים פירוש
מסוים, וכך לקבוע, "טווח" של אפי-
שרויות משמעות. זאת נעשה בהת-
חשב בקונטקסט, בסוג הספרותי ובי-
עולם המנטאלי של היוצר; על הפר-
שן להראות, כי קריאה מסוימת מס-
תברת יותר מאחרת, ולשם כך הוא
צריך להראות שהקריאה המוצעת מת-
אפשרת עליידי גורמות הלשון שב-
יצירה, עליו לקחת את כל המרכי-
בים של הטכסט ולא להתעלם מחלק
מהם שרירותית, עליו לשים לב ל-
סוג הספרותי, ומתוך האלטרנאטי-
בות האפשריות יש לבחור את זו
הקוהירנטית, עקיבה ורצופה ביותר.
אם אפשריות קריאות קוהירנטיות
אחדות, יש להראות כי המשמעות ה-
טוטאלית המוצעת היא המסתברת
ביותר — ולשם כך יש להעזר בדרך
מבטו הטיפוסית של הכותב, בציפיות
ובאסוסיאציות הטיפוסיות שלו, ועוד.
אחרים מזוהרים מפני אינטרפר-
טאציה, המסתפקת בפיענוח קטעים

מוגבל במה שיש ביצירה במפורש,
בז'אנר שלה ובקוגנוציות תרבותיות.
במלאו פערים הוא בוחר בהיפותיות
המסתברות ביותר במסגרת תרבותו,
ויוצרת את הריליוואנטיה הרבה ב-
יותר בין מכסימום הפרטים בטכסט.
יש לשאול אם מילוי הפערים, "רשות"
או, "הכרח" להבנת היצירה, האם הוא
מתייחס לנקודות מרכזיות שלה אם
לא, האם הוא מבטיח אינטרפרטא-
ציה מורכבת יותר, האם ניתן בכלל
למלא פערים ביצירה הספציפית, ו-
שמא מילויים אינו מוסיף דבר ל-
משמעות הטכסט?

✱

במסגרת זאת אני מבקש להצביע
על שיר אחד של נתן זך, שניתן
להסברים שונים ואף סותרים. יכול
הקורא לקרוא לעזרתו כללי פרשנות
שונים, עדיין תהיה לו חירות רבה
בבקשו להשיב על השאלה, אם לפי-
גיבו שיר אירוני, או שיר בו מעוצב
עולם אהוד ורצוי? מהי עמדת הדו-
בר השירי ביחס למתואר — האם
הוא מזדהה עמו, מקיר אותו ומר-
אה בפניו את יופיו, או אינו אלא
מתייחס אליו בלעג מסותר מעט, מר,
המגיע למדרגת זלזול וסרקאזם?
כמרבית שירי נתן זך, כתוב שירו
"שיר לאוהבים הנבונים" באוצר מלים
מצומצם ופשוט: "שיר לאוהבים ה-
נבונים / אשר בתבונה יאהבו. /
ימיהם בנעמים יחלפו, / גם ברדתם
שאלו לא יזקינו, / נצח לא יפרדו,
יחד יחיו / בבית אחד. // שיר ל-
אוהבים הנבונים / על שכבם באין
מלה. / ביד אחת את המנורה יכבו, /
יחד יעצמו את עיניהם, / זה את
זה יברכו, / ובעת האחד קורא — /
את האור הקטן ידליק הוא. / את
נשימת ילדיהם שומעים שעון / ורוח
חצות. // שיר לאוהבים הנבונים /
אשר בנו להם בית ואת דלתו נעלו. /
הגיפו היטב את התריסים, בחוץ
קר / ורוח ומצפים בחוץ למטר. /
אורח לא יבוא בלילה אשר כזה /
וכי יבוא — אל תפתחו את הדלת.
מאוחר / ורק קור נושב בעולם.
וגם המשורר / ממצוקה, לא משפע
הוא שר. השארו / חבוקים..."

אין בכוונתי להציע כאן אינטר-
פרטאציה של השיר, אלא רק לעמוד
על גדר הספקות ביחס לעמדת הדו-
בר בשיר. יהיו קוראים, שיארו כי
שיר רומאנטי מובהק, בו מתאר ה-
דובר עולם אוהבים אידיאלי. קור-
אים אחרים עשויים לשמוע בו נימה
אירונית מצד הדובר ביחס למתואר.
בשני הכתמים הראשונים מתאר המי-
שורר את האוהבים ואת חייהם, ובי-
בית השלישי, בצד התיאור, הוא גור-
חן לאוהבים כמה, "עצות".
אלה, הנטיים לראות בטון הדובר
אירוני, יבליטו את הנקודות הב-
אות: (א) איזו מין אהבה היא זו,
בה מדובר על "אוהבים נבונים",
"אשר בתבונה יאהבו"? תחת פרץ
אהבה גדולה, ראשונית, הנדחפת מ-

מובן, כי הרואים שיר זה כשיר
בו הדובר מזדהה עם עולם האוה-
בים, מכבד אותו ומהלל אותו, יכו-
לים לסמוך דבריהם על השיר עצמו.
"אוהבים נבונים" ייתכנו. הם מארי-
גנים את חייהם בסדר קוסטרוקטיבי.
ארגון חיים אין פירושו רגשות עמו-
מים. השתיקה עדות להבנה. מציאת
מנוחה ומקלט וביטחון זה ליד זה
הם חלק מהאהבה. פעולות מתוכ-
ננות, חוזרות ונשנות, הן חלק מ-
יציבות באהבה. האוהבים בתבונה
זהירים זה בכבודו ובערכו של זה,
וזהירים במגעם עם החוץ. כך משר-
תמרת אהבתם, אינה הופכת להם
לזרא. יתר על כן, יש בשיר אינדי-
קציות חזקות לכוח החיובי של אה-
בה בתבונה זו: "ימיהם בנעמים יח-
לפו, / גם ברדתם שאלו לא יזקינו, /
נצח לא יפרדו, יחד יחיו / בבית
אחד".

אם נשים לב לטכסט, לעולמו ה-
מנטלי של המשורר, לא נתעלם שרי-
רותית ממרכיבים של הטכסט, עדיין
תהיינה לנו שתי אפשרויות פרשנות
שהן עקיבות, רציפות ומקיימות. ניתן
לנסות, כמובן, להתסייע בדרך מבטו
הטיפוסית של הכותב, בדרך השימוש
בתופעות שונות ובאפקטים שלהן.
כאן יש להצביע על נטייתו של נתן
זך לאירוניה בשיריו. אירוניה זו
מסותרת תכופות, ויש לקרוא את
השיר כולו כדי לחוש בה. היגדים
מאוחרים בשיר יאירו היגדים מוק-
דמים יותר, והתארה האירונית תי-
ראה לנגד עינינו. אך גם על כך יש
להשיב, שלא כל שירי נתן זך אי-
רוניים, אף לא כל שירי האהבה שלו.
יתר על כן, מציאת אירוניה בשיר
אחד אינה עדות לגבי שיר אחר,
שכן ניתן לטעון, כי בשיר אחד ראה
אותו אחרת. ומי שיבקש להצביע על
היגון, הבדידות וכו' בנושאים חוץ
רים בשירתו, עדיין אין זה מחייב
לגבי השיר שלפנינו. ניתן לנסות
להביא את ההסברים הסותרים לבי-
טוי הארמוני: עולם, "האוהבים הנ-
בונים" אינו עולם אהבה אידיאלי —
אך למעלה ממנו אין החיים נוחנים.
התחליף לעולם של אנשים אלה,
"אשר בתבונה יאהבו", הוא בדידות,
קור, מצוקה. אם יישארו חבוקים,
יסחירו עיניהם מהמצוקה. המשורר
ימשיך לשיר ממצוקה, לא משפע.
אך כלום אין השלמה כזאת היא
זעקה גדולה?

מדע הספרות, המבקש להבין ול-
תאר בשיטתיות, בדיוק, במיצוי, בי-
דרך אינטלקטואלית, את תופעת ה-
ספרות, צידיקו עמו. הוא יכול להציע
כללי אינטרפרטאציה רבים. הספרות
קיימת לשם ההתייחסות הבלתי אמי-
צנית, לחוייה שבקליטת היצירה על-
ידי הקורא. ירבו ככל שירבו כללי
הפרשנות, עדיין מקום רב יש לטעמו,
לנסיגו, לתפיסת עולמו ולגורמי הני-
אתו של הקורא, שהספרות אינה קיי-
מת אלא בשביל קליטתו הבלתי אמי-
צנית. הנאתו ותויתו.